

## מדבר שקר תרחק

אמיתי (מן צוריאן)

### פתיחה

מטרת המאמר<sup>1</sup> לברר האם קיים איסור לשקר ומתי אנו מתירים לשקר. נושא זה, השקר, הינו נושא יום יומי ולכן ראוי לעיין בו ולא עוד שגם נושא זה אינו כ"כ "מפורסם" בהקשר ההלכתי. המאמר איננו בא לפסוק הלכה אלא להציג ולסכם את העקרונות והמחלוקות הבסיסיים.

ללימוד והעיון הזה הגעתי דרך לימודי בגמרא, בישיבת מקור חיים, כאשר לימדני וחינכני הרב נחמיה רענן. השנה, תשס"ט, למדנו בזמן חורף את פרק 'אלו מציאות' במסכת בבא מציעא וכאשר הגענו לסוגיא של השבת מציאה לת"ח בטביעות עין (בדף כג) עסקנו בנושא הזה, השקר. עיקרי הדברים לקוחים מלימוד זה ולרב נחמיה התודה על הדחיפה בכתיבה ובסיכום.

### מקור וגדרי הדין

המקור בתורה לאיסור שקר הוא הפסוק:

מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרוג כי לא אצדיק רשע (שמות כג, ז).

מההקשר הפשוט של הפסוקים בפרשיה זו<sup>2</sup> נראה שהאיסור מוסב רק על הדיינים שאסור להם לשקר בבית הדין ולהטות את המשפט וכן פירשו פרשני המקרא הראב"ע והספורנו. וז"ל הספורנו:

מכל דבר שיוכל לשובב שקר כמאמרם ז"ל (אבות פ"א מ"ט) הוי זהיר בדבריך שמוא מתוכם ילמדו לשקר.

1 המאמר לעילוי נשמט סבי מורי בצלאל בן ישראל נשמטו עדין.

2 "לא תטה משפט אבינך בריבך; מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תהרג כי לא אצדיק רשע; ושחד לא תקח כי שחד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים." (שמות כ"ג, ו-ח)

המשנה באבות שמביא הספורנו<sup>3</sup> נאמרה ע"י שמעון בן שטח והיא מורה לדיינים כיצד עליהם לנהוג בדיון. מפשט דברי שמעון בן שטח מובן שהאיסור לשקר מוסב על העדים או בעלי הדיון. שמעון בן שטח מזהיר את הדיינים שלא יגרמו לכך שהעדים יוכלו לשקר<sup>4</sup>.

הגמרא בשבועות דף ל ע"ב מביאה רשימה של מעשים והנהגות האסורות בבית הדין ולא רק לדיינים ומסמיכה את מקורם על הפסוק "מדבר שקר תרחק". וזה לשון הגמרא בשבועות:

ת"ר מנין לדיין שלא יעשה סניגרון (סניגור) לדבריו (שלא יצדיק את דבריו המוטעין)? תלמוד לומר: (שמות כג) מדבר שקר תרחק.

ומנין לדיין שלא ישב תלמיד בור לפניו? ת"ל: מדבר שקר תרחק.

מנין לדיין שיודע לחבירו (הדיין, שדן עמו) שהוא גולן (ופסול לדון), וכן עד שיודע בחבירו (שמעיד עמו) שהוא גולן (ופסול לעדות) מנין שלא יצטרף עמו? תלמוד לומר: מדבר שקר תרחק.

מנין לדיין שיודע בדיון שהוא מרומה (שמרגיש שדברי העדים הם שקר) שלא יאמר הואיל והעדים מעידין (ואיני יכול להוכיח שהם משקרים) אחתכנו (אפסוק כעדותם של העדים) ויהא קולר תלוי בצואר עדים (דהיינו שאם פסק הדין איננו נכון יהיה זה אשמות העדים)? תלמוד לומר: מדבר שקר תרחק.

מנין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה זכות לעני וחוב לעשיר, מנין שלא ישתוק? תלמוד לומר: מדבר שקר תרחק.

מנין לשלשה שנושין (תובעים) מנה באחד (מאדם אחד), שלא יהא אחד בעל דין (תובע) ושנים עדים, כדי שיוציאו מנה ויחלוקו? תלמוד לומר: מדבר שקר תרחק.

מנין לשנים שבאו לדיון, אחד לבוש סמרטוטין ואחד לבוש איצטלית (מעיל, ששווה: בת מאה מנה, שאומרין לו (לעשיר) לבוש כמותו (כמו העני) או הלבשהו (את העני) כמותך? תלמוד לומר: מדבר שקר תרחק.

3 "שמעון בן שטח אומר, הוי מרבה לחקור את העדים, והוי זהיר בדבריו, שמא מתוכם ילמדו לשקר."

4 הר"י עמיטל, רה"י לשעבר בישיבת הר עציון, מסביר במאמר "בעניין מדבר שקר תרחק" בתוך: רסיסי טל (קובץ מאמרים שלו) עמ' רסא, שדעת הספורנו היא: שאיסור מדבר שקר תרחק הוא איסור לכולם על כל שקר שהוא, מתוך כך שהספורנו הביא חלק מהמשנה שממנה לא ניתן להבין שהיא מדברת על דיינים וכן שלא הזכיר שזה מוסב על דיינים. לענ"ד קשה לדייק כך מדבריו שכן פשט הפסוקים והמשנה שהספורנו מביא מדברים במפורש על דיינים.

מהגמרא הזו נראה שהאיסור של "מדבר שקר תרחק" הוא לכל מיני אנשים בבית הדין, ולא בסתם שקרים שאדם אומרם. לאור הגמרא הזו היראים בסימן רלה מגדיר את האיסור כך: אסור לומר שקר המביא לידי היזק. לשיטתו הדינים של הגמרא במסכת שבועות אינן באות להגדיר את איסור השקר אלא להביא דוגמאות לשקר המסב היזק לזולת.

הרמב"ם<sup>5</sup> הביא את הדינים מהגמרא הזו להלכה עם המקור של "מדבר שקר תרחק". אמנם ישנה הלכה אחת שהרמב"ם פוסק אותה מתוך הגמרא בשבועות אבל אינו מזכיר את הפסוק "מדבר שקר תרחק" וזו היא ההלכה (הלכות סנהדרין פרק כ"א, הלכה ב):

שני בעלי דינין שהיה אחד מהם מלובש בגדים יקרים, והשני בגדים בזויים אומרין למכובד, או הלבישהו כמותך עד שתידון עימו, או לבוש כמוותו עד שתהיו שווין, ואחר כך תעמדו בדין.

כנראה שהלכה הזו קשורה להלכה שלפניה שבה מובא הפסוק "בצדק תשפוט עמיתך" וזו המקור שהרמב"ם מביא להלכה זו. הפסוק הזה של "בצדק תשפוט עמיתך" הוא וודאי שייך רק לדיינים. הרב יהודה עמיטל מסיק מזה שלדעת הרמב"ם האיסור של "מדבר שקר תרחק" היא הרחבה של הציווי לשפוט בצדק שמוסב רק לדיינים, אלא שהציווי של התרחקות מדבר שקר הוא ציווי המורחב לכל דבר ששייך לדין כולל בעלי הדין, עדים וכד<sup>6</sup>. הרמב"ם פוסק בעקבות הגמרא בשבועות שהאיסור "מדבר שקר תרחק" מוסב לעניינים הקשורים לבית הדין בנוסף לדיינים.

הגמרא במסכת כתובות דף טז ע"ב אומרת:

תנו רבנן: כיצד מרקדין לפני הכלה? [עונים בית שמאי:] בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא.

[וחולקים בית הלל:] ובית הלל אומרים: כלה נאה וחסודה. [בית שמאי תמהים על דברי בית הלל:] אמרו להן ב"ש לב"ה: הרי שהיתה חוגרת או סומא אומרים לה כלה נאה וחסודה והתורה אמרה (שמות כג, ז) מדבר שקר תרחק?! [משיבים בית הלל:] אמרו להם ב"ה לב"ש: לדבריכם מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנו בעיניו או יגנוו בעיניו הוי אומר ישבחנו בעיניו, מכאן אמרו חכמים לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות.

5 הלכות טוען ונטען פט"ז ה"י; הלכות סנהדרין: פכ"א ה"ז, ה"י; פכ"ב הלכות ב,ג,י; הלכות עדות: פ"ז ה"ו.

6 פרופ' אליאב שוחטמן במאמר "מדבר שקר תרחק בפסיקת הרמב"ם" בתוך: ספר רפאל (תשס) תקמט-תקסג עמ' תקנ. מסביר שהרמב"ם הביא פסוק זה משום שזו הדרשה הפשוטה ביותר בהסתמכות על ברייתא אחרת המביאה פסוק זה כמקור של השוואת בעלי הדין.

את הגמרא בכתובות ניתן להבין בכמה דרכים<sup>7</sup>. לענ"ד הפירוש הפשוט הוא (שמובא בתוספות): שלפי ב"ה וב"ש איסור השקר שייך לכולם בכל עניין (ולא רק לדיינים או הקשר של בית הדין כפי שראינו), אלא שלפי ב"ה מותר או אף צריך לשנות בדיבורו מסיבות שונות שיבוארו בהמשך המאמר.

במסכת כלה רבתי פ"ה ה"א מסבירים את המחלוקת כך:

וב"ה נמי ליכא הכא נאה? [וכי בית הלל אינם יכולים להסביר שהיא נאה אע"פ שהיא חוגרת או סומא?] דלמא נאה במעשיה, נאה מבתי אבות, וחסידה בדנפשיה, דאחזוקי בבישתא לא מחזיקנן! [שמא היא נאה במעשיה או נאה מבית אבות וחסידה בנפשה אע"פ שאינה נראית יפה באופן חיצוני, שלא נחזיק אותה בבושתה!]. [ומקשים על זה בית שמאי בכל אופן:] וב"ש אומר: מי כתיב משקר הרחק? מדבר! אפילו סתם [האיסור אינו רק על שקרים מובהקים אלא אפילו על סתם שקרים]. [משיבים על זה בית הלל:] וב"ה אומר: כי אמר רחמנא מדבר שקר, משום ונקי וצדיק, הא לקיומי - שפיר דמי [האיסור של "מדבר שקר תרחק" הוא בנוגע לדיינים (ונקי וצדיק), אבל בסתם דברים בעלמא זה בסדר].

הגמרא במסכת כלה רבתי מסבירה שלשיטת ב"ה האיסור הוא רק לדיינים או בהקשר של בית הדין ולכן מותר לשקר ולומר שהיא כלה נאה וחסודה אע"פ שהיא מכוערת.

בפרק "אלו מציאות" נאמר שהשבת אבדה תלויה בכך שהמאבד ייתן סימן שיוכיח את בעלותו על החפץ. בסוגיא בדף כג: מתחדש שלצורבא מרבנן (תלמיד חכם) משיבים אבדה בטביעות עין (דהיינו שמכיר החפץ ע"פ מראהו ורושם כללי) גם אם אין בה סימן. לאחר מכן הגמ' מבססת את ההנחה שלצורבא מרבנן מחזירים אבדה בטביעות עין ממימרת שמואל על פי הסברו של מר זוטרא:

דאמר רב יהודה אמר שמואל בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במלייהו [בשלושת דברים אלו נוהגים תלמידי חכמים לשנות בדיבורם]: במסכת ובפוריא ובאושפיזא<sup>8</sup>. מאי נפקא מינה [מה יוצא מזה דהיינו כיצד זה משליך על עניננו]? [עונה מר זוטרא:] אמר מר זוטרא: לאהדורי ליה אבידתא בטביעות עינא [להשיב אבידא לתלמיד חכם בטביעות עין]. אי ידעינן ביה דלא משני אלא בהני תלת [אם אנו יודעים שהוא משנה רק באלו השלושה] - מהדרין ליה [משיבים לו], ואי משני במילי אחריני [ואם משנה גם בדברים אחרים] - לא מהדרין ליה [אין משיבין לו].

7 עוד הסברים נראה בהמשך המאמר שמראים מצבי היתר לשקר.

8 לפירוש שלושת דברים אלו עיין ברש"י ובתוספות על אתר.

לאור האמור, ניתן לפרש את ההיתר לשנות בני' דברים שהובא בסוגיא בבבא מציעא בשתי דרכים: האחת, שקיים איסור לשקר לכל אדם ובכל עניין, אמנם יש היתרים לשקר, ביניהם אלו השלושה<sup>9</sup>. השניה, שמותר בסתם לשקר (יתכן שבהקשר של דין האיסור עומד במקומו) ותלמידי חכמים מחמירים על עצמם שלא לשקר חוץ משלושה אלו<sup>10</sup> שמשקרים מטעמים מיוחדים.

הספר חרדים בפרק י"ב אומר:

מצוות עשה לדבר אמת אפילו במילי דעלמא דליכא בהו דררא דממונא, שנאמר מדבר שקר תרחק, משמע אפילו ליכא רק דיבור בעלמא

הספר חרדים אומר באופן ישיר ללא פיקפוק שאמירת שקר אסור מדאורייתא לכל אדם ולא מוגבל לדיינים או להקשר של בית הדין כפי שראינו.

השערי תשובה בשער השלישי אות קעח, קעט אומר שקר הגורם לנזק אסור מדאורייתא. אמנם שקר שאינו גורם לנזק אסור אולי מדרבנן (כחלק של כת השקרנים שנראה בהמשך).

וכן דעת הר"י שרלו<sup>11</sup> שקובע באופן מוחלט שאמירת שקר אסור מדאורייתא לכל אחד ע"פ מאמרי חז"ל שנכתבו על חומרת האיסור של השקר שמופנים לכל אדם ולא רק לדיינים<sup>12</sup>. לענ"ד אי אפשר לקבוע את גדר הדין על פי זה שהרי מאמרי חז"ל הללו אינם דווקא הלכתיים הם יכולים להיות בהקשר המוסרי<sup>13</sup>.

הרי"פ פערלא בח"א עמוד קנה והלאה אומר: שאין איסור כלל באמירת סתם דברי שקר אף לא מדרבנן אמנם יתכן ויש איסור כאשר זה מביא לנזק.

החפץ חיים בעשיין י"ג אומר: שכאשר אדם מוסיף דברי שקר בתוך הלשון הרע הוא עובר ג"כ על "מדבר שקר תרחק". מתוך זה אפשר להבין לשני כיוונים מהו האיסור המדויק. הראשון, שיש איסור דאורייתא באמירת שקר. השני, שיש איסור דאורייתא כאשר השקר מביא לידי נזק שהרי השקר

9 אותם נמנה בחלק: המצבי היתר לשקר.

10 הר"י עמיטל מחדש: מתוך שהגמרא לא אמרה שהנפק"מ מהמימרא של שמואל היא שמותר לשקר בשלושה דברים אלה, משמע שדבר זה הוא ברור והאיסור הוא רק בהקשר של בית הדין. לענ"ד קשה להוכיח מזה שכן הגמרא מחפשת נפקא מינה לענייני אבדה שבה היא עוסקת ועיין במאמרו של הר"י עמיטל שגם מתקשה בזה מטעם אחר.

11 במאמר "מדבר שקר תרחק" בתוך: בטאון "צהר" כרך א' תש"ס, עמ' 13-24.

12 כגון: "ארבעה כיתות אינן מקבלות פני שכינה...כת שקרנים", "חותמו של הקב"ה אמת", "על שלושה דברים העולם עומד: על הדין על האמת על השלום".

13 והסיים עמי בזה הרב נחמיה רענן.

שהחפץ חיים מזכירו הוא שקר שבלול בתוך לשון הרע, ולשון הרע הוא, בהגדרה, דברים המביאים לידי היזק.

לסיכום: יש מסבירים שאין איסור בשקר כלל (ר"פ פערלא), יש אומרים שהשקר אסור כאשר הוא גורם לנזק (יראים, שערי תשובה, אחד מהסברים לגמרא בכתובות, ההסבר הראשון בדברי החפץ חיים) ויש מסבירים שיש איסור דאורייתא בכל שקר (ספורנו לפי הבנת הר"י עמיטל, אחד ההסברים לגמרא בכתובות, ספר חרדים)

## מצבי היתר לשקר

מצבי היתר הם: מצבים שבו בסתם היה אסור לשקר אבל במקרה הספציפי הדבר הותר, המקורות להלן הם מקורות שמפורש בהם שהותר לשקר על אף האיסור הכללי.

הגמרא במסכת יבמות דף סה ע"ב אומרת:

וא"ר אילעא משום רבי אלעזר בר' שמעון:

מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום, שנאמר: (בראשית נ, טז) אביך צוה וגו', כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וגו'. ר' נתן אומר מצוה שנאמר: (שמואל א טז, ב) ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני וגו'. דבי רבי ישמעאל תנא: גדול השלום שאף הקדוש ברוך הוא שינה בו דמעיקרא כתיב (בראשית יח, יב) ואדוני זקן, ולבסוף כתיב: ואני זקנתי.

מהגמרא הזו מובן שמותר לשנות בדיבור בכדי להשכין שלום בין אנשים. יש לציין שפעמים וכדאי לומר אמת על אף ההיתר של דרכי שלום בכדי שיאמנו לך בכלל וממילא אי שימוש יתר בהיתר הוא חלק מהדרכי שלום<sup>14</sup>.

הבן איש חי בשו"ת תורה לשמה בתשובה שע"א<sup>15</sup> מרחיב את ההיתר של שינוי מפני השלום לשקר על מנת להעמיד דין תורה כיוון שאין שלום גדול מזה.

בגמרא במסכת בבא מציעא שהבאנו לעיל כתוב שלתלמידי חכמים מותר לשנות בדבריהם בשלושה דברים. הראשונים מבארים מהו היחס בין ההיתר במסכת יבמות להיתר במסכת בבא מציעא.

14 שמעתי מהרב נחמיה רענן.

15 בשאלה האם מותר לזייף שטר על מנת שלא יתבעו אותם בערכאות של גויים, ועייני שם.

לפי רש"י שלושת הדברים המצוינים במסכת בבא מציעא הם מטעמי צניעות, ענווה וכליית ממון ואין הוא מקשר את הדברים למקור במסכת יבמות שהבאנו. מרש"י לא ברור האם הטעמים להיתרים לשנות בדברים הללו הם בגדר כללים שניתן להסיק מהם למקרים נוספים או שמא מותר לשנות רק בדברים אלו.

התוספות על אתר מסביר שהסיבה שמותר לשנות בדברים אלו היא מפני דרכי שלום ואלו דוגמאות נפוצות יותר לעניין זה.

המהרש"א לעומת זאת מסביר שהשינויים הללו הם נכללים בהגדרה של שינוי מפני השלום שבמסכת יבמות, אלא שאלו המובאים בבבא מציעא הם חידוש בכך שהם גם כן חלק מההיתר של דרכי שלום.

הרי"ף על האתר מבאר שהדברים הללו שונים משינוי מפני השלום, שהדברים המבוארים אצלנו הם דברי רשות שמותר לשנות בהם ואילו הדברים במסכת יבמות מצווה לשנות בהם.

ניתן גם כן להוציא מתוך הסברים למחלוקת ב"ש וב"ה במסכת כתובות שהבאנו, מצבי היתר לשקר.

מההסבר המובא בתוספות יוצא שלפי ב"ש וב"ה אמירת שקר הוא איסור תמידי בכל שקר שהוא, אלא שלפי ב"ה הדבר הותר באופן מיוחד לעניין זה מן הסתם מדין בוששה<sup>16</sup>.

מאידך הרש"ש שם מסביר: שב"ה סוברים שבעקרון אסור לשקר בסתם אלא שהותר במקרה הזה על מנת לא להעציב את החתן. ובכדי למנוע עצב מותר יהיה לשקר.

במסכת יבמות דף סג ע"א מובאת סיפור:

רב הוה קא מצערא ליה דביתהו [אשתו של רב היתה מצערת אותו, והגמ' מסבירה כיצד] כי אמר לה: עבידי לי טלופחי עבדא ליה חימצי, חימצי עבדא ליה טלופחי [כל פעם שאמר לה לעשות עדשים היתה מכינה קטנית]<sup>17</sup> וכאשר היה מבקש קטנית היתה עושה עדשים]. כי גדל חייא בריה [כאשר גדל הבן של רב, חייא] אפיך לה [היה הופך, דהיינו כאשר אמר רב לחייא: אמור לאמך לעשות עדשים. היה חייא הופך ואומר לאמו עשי קטנית והיא עושה עדשים (ע"פ רש"י)] אמר ליה איעליא לך אמך [אמא שלך דהיינו אשתו השתפרה, שכבר אינה מציקה לו

16 היתר לשנות מפני הבושה באמת מובא בהלכה בשו"ת מהרש"ם חלק ז' סימן קנב (לא ע"פ המקור שהבאנו). שאומר שמותר לשנות מפני הבושה. אמנם לדעתי יש להבדיל בין סוגים שונים של בושות שכן המקרה בשו"ת מהרש"ם הוא בנוגע לשקר בכתובה ובשידוך, שזה בושה גדולה העלול לבטל את נישואין, ואכמ"ל.

17 ראיתי במהדורה לספר ארוחות צדיקים שמפרש: חומוס.

ומכילה ההפך ממה שהוא מבקש]אמר ליה [חייא:]: אנה הוא דקא אפיכנא לה [אני הפכתי בדיבורי לכן אמא עושה לפי בקשתך ולא שאמא השתפרה]. אמר לי [רב:]: היינו דקא אמרי אינשי דנפיק מינד טעמא מלפך [זהו מה שאומרים האנשים פעמים שהבן מחכים את אביו אני היה לי לעשות כן - (רש"י)] את לא תעביד הכי [אעפ"כ אל תעשה כך, כיוון:]: שנאמר: (ירמיהו ט, ד) למדו לשונם דבר שקר העוה וגו'.

אע"פ שמהסיפור הזה בגמרא לכאורה יש הסתייגות מהשקר של הבן חייא, רב אומר לו שהוא עצמו היה לו לעשות כן למניעת צער עצמו. וכן הפסוק שהוא מביא כמקור לדבריו פירושו, שאדם לא יתרגל ויתחנך לשקר. ולכן אומר רב דווקא לבנו שלא ישקר, כדי שלא יתרגל ויתחנך לכך. אמנם אם זה היה חד פעמי או שלא היה בנו ולא היה מחויב בחינוך שלו היה דבר זה מותר. לפי זה שקר למניעת צער או שקר חד פעמי יהיה מותר.

הגמרא במסכת סוכה דף מו ע"ב אומרת:

ואמר רבי זירא: לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה [אל] יאמר אדם לילד שייבא לו דבר כלשהו כאשר באמת לא יביא לו]. משום דאתי לאגמוריה שיקרא [בגלל שהילד ילמד לשקר, והמקור לכך:]: שנאמר: (ירמיהו ט, ד) למדו לשונם דבר שקר.

מהגמרא הזו מוכח שיתכן והשקר עצמו הוא מותר כמו המקרה שבגמרא ביבמות סג ע"א אלא שאין אנו רוצים לחנך לשקר. אנו חוששים שמא הילד ילמד ויתרגל לשקר, וישקר אף בדברים האסורים. מכאן נראה שאם ישקר באופן שהילד לא ילמד ויתחנך מזה לשקר הדבר יהיה מותר.

לאור האמור ישנה קושיא על חלק מהדעות בעניין גדרי איסור השקר, שסוברות שהשקר אינו אסור כלל, או שהאיסור נוגע רק לדוינים או להקשר של בית הדין (רי"פ פערלא, ספורנו, רמב"ם ועוד):

מדוע קיימים מצבי היתר לשקר כאשר השקר אינו אסור בכלל, הרי המקרים בגמרא שהבאנו לעיל אין בהם בעיה מבחינת איסור השקר לשיטות הללו וממילא לא צריך מצבי היתר לשקר. ניתן להסביר לפי שיטות האלו שהאיסור שהותר במקורות לעיל הוא האיסור המוסרי (שפרטיו יתבארו בהמשך המאמר). דבר זה הוא קשה במקצת, שצריך היתרים מיוחדים מפני איסור מוסרי שאינו כל כך מוגדר. מאידך יותר קשה להסביר לשיטות שהאיסור הוא איסור של ממש שהותר במקומות אלו שהרי איך יתכן שמתירים איסור דאורייתא או דרבנן ב"קלות" כזו?

## הסתייגויות מהמצבי היתר

יש מספר הסתייגויות באחרונים למצבי היתר שהבאנו לעיל.

על ההיתר לשנות מפני השלום שמובא במסכת יבמות בדף סה ע"ב אומר הערוך לנר שההיתר נעשה באופן של שינוי הדברים מהאמת ולא שקר גמור ומתוך ניסיון להימנע מהשקר ככל שאפשר. יוצא שההיתר של שינוי מפני השלום מצומצם בכך שאי אפשר לומר שקר גמור וצריך לנסות להימנע ממנו ככל האפשר.

וכן גם עולה ממהרש"א על הגמרא שם וממהר"ל בנתיב האמת שמסבירים: שלשיטת בית הלל במסכת כתובות שראינו, אין הדברים שקר כיוון שהיא נאה בעיני בעלה אע"פ שאינה נאה בעינינו. לפי זה אין היתר לפי הגמרא בכתובות וביבמות לשקר ממש וצריך לנסות להימנע ממנו ככל האפשר.

בנוסף לזה, בגמרות שראינו ביבמות סג ע"א וסוכה מו ע"ב מביאים המפרשים את הפסוק מירמיהו "למדו לשונם דבר שקר". לפי פסוק זה עולה שאסור שהשקר שהותר יהפוך לנורמטיבי וממילא אסור להביא לידי חינוך לשקר בכדי שלא יתרגלו בזה.

ועוד בשו"ת תורה לשמה לבן איש חי מובא שאם השקר שהותר יגרום לחילול השם אזי אין להשתמש בהיתר<sup>18</sup>.

## השקר במוסר ובחסידות

ישנם כמה פסוקים בנביאים והכתובים המדגישים את חומרת השקר, פסוקים אלו (ישנם יותר) באים מהצד המוסרי של השקר ולא ההלכתי:

תועבת ה' שפתי שקר ועשי אמונה רצונו (משלי יב,כב).

דבר שקרים לא יכון, לנגד עיני (תהלים קא,ז).

איש ברעהו יהתלו, ואמת לא ידברו למדו לשונם דבר שקר העוה נלאו (ירמיהו ט,ד).

דברו אמת איש את רעהו (זכריה ח,טז)

הגמרא במסכת סנהדרין דף צז ע"א מספרת:

אמר רבא: מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא [תחילה הייתי אומר שאין

18 ועיין בספר היראה לרבי יונה מגרונדי שאומר שהשקר בדברי הבאי הוא בעצמו חילול השם.

אמת בעולם, שאין מקום שמדברים בו רק אמת]. אמר לי ההוא מרבנן [אחד מהחכמים] ורב טבות שמייה [שמו היה רב טבות] ואמרי לה רב טביומי שמייה [יש אומרים שהיה זה רב טביומי]. דאי הוו יהבי ליה כל חללי דעלמא לא הוה משני בדבוריה [שאם היו מביאים לו [לאותו, אחד מהחכמים] את כל החלל בעולם לא היה משנה בדיבורו], [וסיפר לי אותו חכם]: זימנא חדא איקלעי לההוא אתרא וקושטא שמייה ולא הוו משני בדיבוריהו [פעם אחת הגעתי למקום ששמו היה אמת, ובאותו מקום לא היו משנים בדיבורם] ולא הוה מיית איניש מהתם בלא זימניה [ולא היה מת איש משם בלא זמנו]. נסיבי איתתא מינהון והוו לי תרתין בנין מינה [נשאתי אישה מאותו מקום והיו לי ממנה שני בנים], יומא חד הוה יתבא דביתהו וקא חייפא רישה [יום אחד ישבה אשתו וחפפה את שערה] אתאי שיבבתה טרפא אדשא [והגיעה שכנתה ודפקה על הדלת]. סבר לאו אורח ארעא [חשב אותו חכם שאין זה דרך ארץ לומר שאשתו חופפת את ראשה לכן:] אמר לה ליתא הכא [אמר לשכנה שאשתו אינה נמצאת]. שכיבו ליה תרתין בנין [מתו שני בניו [בגלל ששינה בדיבורו] אתו אינשי דאתרא לקמיה אמרו ליה מאי האי [הגיעו אנשי המקום ושאלוהו: מה זה?], [ענה להם]: אמר להו הכי הוה מעשה [אמר להם את המעשה], אמרו ליה כמטותא מינד פוק מאתריך ולא תגרי בהו מותנא בהנד אינשי [אמרו לו: בבקשה ממך צא מהמקום הזה בכדי שלא תגרה את המוות באנשים הללו, שימותו לפני זמנם].

על הסיפור הזה בעצמו אפשר לחבר מאמר שלם ובעלי האגדה כבר הרחיבו על סיפור זה ארוכות. בפשטות לפי הסיפור המציאות של אמת מוחלטת היא טובה, אין אדם מת בלא זמנו, על אף הבעיות הכרוכות בזה כפי שמציג הסיפור. יתכן והסיפור הזה בא להשמיענו שעל אף שצריך לשנות לפעמים מן האמת, התודעה התמידית צריכה להיות שצריך לדבוק באמת באופן מוחלט. הגמרא במסכת סוטה דף מב ע"א אומרת:

א"ר ירמיה בר אבא: ארבע כיתות אין מקבלות פני שכינה – כת ליצים וכת חניפים וכת שקרים וכת מספרי לשון הרע. כת ליצים דכתיב: (הושע ז, ה) משך ידו את לוצצים. כת חניפים דכתיב: (איוב יג, טז) כי לא לפניו חנף יבא. כת שקרים דכתיב: (תהלים קא, ז) דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. כת מספרי לשון הרע דכתיב: (תהלים ה, ה) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע צדיק אתה ה' לא יגור במגורך רע.

הגמרא הזו לא נפסקה להלכה אלא היא באה מהצד המוסרי של השקר ולא ניתן להגדיר מכאן את מקומו ההלכתי של השקר. אמנם בוודאי שהשקר מוצג כדבר מאוד שלילי.

וכן משמע מדברי הרמב"ם שפוסק ע"פ הגמרא הזאת בהלכות דעות בפרק ב' הלכה ו', וזה לשונו:

אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופיתוי. ולא תהיה אחת בפה ואחת בלב, אלא תוכו ככרו; והעניין שבלב, הוא הדבר שבפה.

ההלכה הזו היא יותר על צד המוסר ולא ההלכה הנורמטיבי. בספרים ארחות צדיקים, בשער השקר ומסילת ישרים, בפרק י"א, מורחב ומודגש מאוד בעניין חומרת השקר, וז"ל המסילת ישרים:

ואחד מן העמודים שהעולם עומד עליו הוא האמת, אם כן מי שדובר שקר כאלו מבטל יסודו של עולם, וההפך מזה מי שזהיר באמת כאלו מקיים יסודו של עולם.

בליקוטי מוהר"ן<sup>19</sup> לרבי נחמן מברסלב מבואר מדוע השקר הוא כה חמור, וז"ל:

כי אם אין טומאה אין צריך טהרה כי אל טומאה שייך טהרה כ"ש וטהרתם מכל טומאותיכם ודרך הטהרה יכולה לתקן את עצמה והטומאה שהיא השקר היא מחמת הריחוק מאחד כי עיקר הרע הוא מחמת הריחוק מאחד כי הרע הוא נגדיות הוא נגד רצונו של אדם ונגדיות אין שייך באחד אלא בשנים שאחד מנגד לשני אבל באחד אין שייך נגדיות נמצא שאחד הוא טוב וזה שאמרו חז"ל ביום ההוא יהיה ה' אחד אטו האידנא לאו הוא אחד אלא לעתיד כולו הטוב עיין שם. ואחד הוא אמת כי אמת הוא אחד למשל כשאומרים על כסף שהוא כסף הוא אמת והשקר הם רבים כי כשאומרים על כסף שהוא זהב הוא שקר גם כשאומרים שהוא נחושת הוא שקר גם כשאומרים עליו שאר דברים זה כולו שקר נמצא שהאמת הוא אחד והוא טוב ובשביל זה שפת אמת תיכון לעתיד כי אז יהיה ה' אחד ואז יתבטל הרע היינו ההתנגדיית...ודע שע"י השגחה שהקב"ה משגיח עלינו על ידי זה אנחנו באחדות עמו בבחינת כה אבל כשמסיר השגחתו ח"ו היינו ע"י שקר כ"ש דובר שקרים לא יכון לנגד עיני על ידי זה האדם יורד לתוך הרע הגמור הרחוק מאמת הרחוק מאחד בתכלית הריחוק...

רבי נחמן מסביר שהשקר הוא שורש הטומאה והריחוק מהקב"ה כיוון שהשקר מהווה קיום לדבר שאינו נכון, שאיננו חלק מהמציאות הא-לוהית שהיא אחת.

19 מופיע בסוף ליקוטי מוהר"ן ב"מכתב יד רבנו", כהוספה לתורה נא קמא.

## היחס בין המוסר להלכה בעניין חומרת איסור השקר

באומרי "מוסר", כוונתי למקורות לעיל, המציגים את הפן המוסרי של השקר יותר מאשר ההלכתי שלו, שלדעתי הם שותפים לאותה קו מחשבה שהשקר הוא דבר מאוד חמור ויש להימנע ממנו.

אינני עוסק בדיון, המהווה נושא בפני עצמו, של היחס בין המוסר להלכה ככלל, אלא בפרט בענייננו, של השקר. מדוע ישנו הבדל מהותי בין ההלכה שאיננה חד משמעית בעניין הזה שכן ישנם דעות לא מבוטלות בהלכה, שמשמע מהם, שאין איסור בסתם אמירת שקר, למוסר שללא ספק רואה אפילו בסתם דבר מאוד חמור?

לתשובה<sup>20</sup> נקדים ונאמר שהמוסר וודאי איננו מנוגד להלכה, ההפך הוא הנכון, הוא יוצאה ממנה. המוסר המדובר הוא מוסר שמבסס את עצמו על דברי חכמים הקודמים לו בעיקר בעניינים הקשורים להליכות ומידות וכן החסידות, אלא שהחסידות באה גם כן על עניינים נוספים.

אם כן ההלכה "מסכימה" עם העובדה שהשקר הוא דבר מאוד חמור ויש להתרחק ממנו, וכפי שמוהר"ן הסביר שהשקר הוא היסוד להתרחקות מה'. אמנם, ההלכה היא כמשמעה, הדרך שבה צריך יהודי לנהוג והדברים מותאמים במידה כלשהי למציאות. לפי ההלכה אי אפשר לומר תמיד את האמת יש פעמים שיש צורך או אף חובה לשנות מפני כל מיני סיבות כגון: בוש, כבוד הבריות, העמדת דברי תורה, צניעות וכו'.

יוצא שאין מחלוקת בין המוסר להלכה, ואנו חייבים לראות את השקר כדבר שצריך להתרחק ממנו, אבל צריך גם כן לדעת מתי משנים מן האמת, מתי אף ה' רוצה שנשקר.

**אמיתי צוריאלי גר במעלה אדומים, אביו יצחק עובד ב-NDS. הוא לומד בישיבת מקור חיים בראשות הרב דב זינגר והרב עדין אבן ישראל (שטיינזלץ).**

20 את התשובה הזו האיר לי אבי מורי, ר' יצחק צוריאלי.